

УДК 94 (477 “1941/45”)

Патриляк І.К.

МІЖ ДВОМА ПРОВАЛЛЯМИ: УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті викладено концептуальний підхід до розуміння історії України періоду Другої світової війни. Автор аналізує основні риси української пострадянської історіографії Другої світової війни, вказує на її позитивні та негативні риси, а також пропонує власну схему історії Другої світової війни в Україні. Вона розглядається автором як частина глобального історичного процесу, в ході якого відбувалася боротьба різних конкурентних імперіалістичних проектів метою котрих було включення до своєї орбіти українських етнічних територій. Дослідник також пропонує цілком інакше розглядати український визвольний рух періоду світової війни, репрезентуючи його не як частину антигітлерівського опору, а як окрему альтернативу розвитку для українського народу на тлі конкуруючих імперіалістичних проектів нацистської « нової Європи » та більшовицької « світової революції ». Автор статті характеризує Другу світову війну, як « незавершену війну », яка не принесла Україні свободи, незалежності чи звільнення від тиранії, а призвела лише до заміни одного злочинного режиму іншим. Визначаючи статус України в Другій світовій війні, дослідник наголошує на тому, що Україна та український народ не можуть позиціонуватися ні як « переможці », ні як « переможені », а лише як жертви війни.

Ключові слова: Друга світова війна, концепція, історіографія, міфи, імперіалізм, український визвольний рух, нацизм, більшовизм.

« Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями, готовими нас пожерти... » – такими словами, за твердженням автора « Історії Русів », гетьман Іван Мазепа охарактеризував становище України у 1708 р. [1, с. 202]. На жаль, цей багатовіковий « геополітичний шпагат » між « проваллями » не з'явився у XVIII ст. і не зник у XXI ст. Проте, мабуть, ніколи за всю вітчизняну історію ці (послугуючись евфемізмом Мазепи) « провалля » не були такими глибокими, як у період Другої світової війни.

Після краху комуністичної системи Україна отримала у спадок чимало « потворних » явищ (які стали наслідком найбільшого в історії людства соціального експерименту – спроби реалізувати на практиці утопічні ідеї) [2]. Однак, чи не найгіршим з них, був успадкований українськими громадянами абсолютно сфальшований образ минулого. Радянська квазі-історіографія, спільно з компартійною пропагандистською машиною, до початку 90-х рр. XX ст. довершили формування в умах пересічних громадян цілком викривленого уявлення про ключові події власної історії, інстальювали в мізки мільйонів людей ерзац-пам'ять, витіснивши на маргінеси реальні спогади та переживання. Окремі історичні періоди були представлені в радянському науковому та публічному просторах настільки видозмінено, що годі було дошукатися в них бодай блідого відблиску минулих подій.

Одним із найбільш препарованих у радянські часи відрізків вітчизняної історії була Друга світова війна. Майже все написане про неї у наукових монографіях і художніх творах, показане в кінофільмах та оспіване в піснях має не набагато більше спільного з реальністю, ніж український уряд лютого-березня 2014 р. з «кривавою фашистською хунтою».

Після 1991 р. українська пострадянська історіографія, за влучним висловом М. фон Хагена, розпочала свою боротьбу за те аби «викроїти для себе трохи автономного простору», куди намагалася вписати окрему вітчизняну історію [3, с. 12]. Щодо Другої світової війни, цей процес відбувався таким чином: на існуючу радянську «звичну схему» історії «Великої Вітчизняної війни» було нанизано декілька масштабних сюжетів (Карпатська Україна, угода Молотова-Ріббентропа, боротьба ОУН та УПА проти німецької окупації, згадки про невинуватих великі втрати червоноармійців у фронтових боях, трагедія військовополонених, доля оstarбайтерів, голокост, репресії та депортації кримських татар тощо). З цієї схеми вийняли також низку важливих для радянського концепту «Великої Вітчизняної війни» пазлів – провідна роль компартії у боротьбі з нацизмом, всенародність опору гітлерівським окупантам, особливе місце «великого російського народу» у перемозі над Третім Рейхом, абсурдні міфи про панфіловців, Матросова тощо.

Видається, що своє завдання пострадянські українські історики Другої світової війни бачили в реалізації трьох магістральних напрямків: заповненні вільних історіографічних лакун шляхом дослідження колишніх «білих плям», залишених радянською історіографією; пізнанні війни в «українознавчому вимірі»; запровадженні гуманістичних та антропоцентричних підходів до історіописання Другої світової війни [4].

На нашу думку, поставлені цілі були, головним чином, досягнуті. Українське суспільство отримало «українізовану візію» Другої світової війни (з набором власних українських символів: міфів, героїв, антигероїв, перемог, трагедій тощо); змогло суттєво розширити свої знання у раніше недосліджених царинах; за переможними реляціями побачило, врешті-решт, людину на війні (з її маленькими і великим трагедіями, проблемами, радощами, стратегіями виживання тощо).

Поряд з цим, пострадянська історіографія зберегла декілька «священних корів» своєї попередниці – «велику Перемогу», «визволення України», поблажливість до сталінського тоталітарного режиму (у порівнянні з нацистським) тощо.

Можна охарактеризувати основні ідеї пострадянської «українізованої» та «гуманізованої» концепції історії Другої світової війни в Україні:

- Україна та українці стали першими жертвами війни (окупація Карпатської України зображується у вітчизняній історіографії як «увертюра» до Другої світової війни).

- Пакт Молотова-Ріббентропа був злочинним, бо відкрив «шлюзи» до глобальної війни, але водночас він мав чіткі ознаки відновлення «історичної справедливості» щодо українців, дозволивши досягнути «соборності у неволі» завдяки знищенню міжвоєнної польської держави і радянської окупації західноукраїнських етнічних земель.

- Сталінська радянська «придбаних» у 1939-1940 рр. українських етнічних територій була негуманною, проте в ній, на відміну від періоду нацистської окупації, виділяють окремі позитивні риси – створення медичної системи, деполонізація культурного життя, поширення українського шкільництва тощо.

- Напад гітлерівської Німеччини на сталінський Радянський Союз ознаменував початок загалом справедливої, оборонної, «вітчизняної» війни.

- Крах Червоної армії в боях на території України у 1941 р. став наслідком прорахунків командування, репресій, втручання партійного керівництва, а не результатом масового дезертирства і небажання українського населення воювати.

- Система нацистської окупації була «безпросвітним» жахіттям внаслідок якого найбільше в Європі постраждало населення України.

- Окупаційний режим гітлерівців та їхніх союзників започаткував в Україні доволі сильні рухи Опору – радянський і самостійницький.

- Повернення Червоної армії і відновлення радянської влади в Україні було «визволенням»/«звільненням», хоча й супроводжувалося антигуманними мобілізаціями, невинуватими високими втратами на фронтах, репресіями проти окремих соціальних і національних груп, придушенням самостійницького руху.

- Україна дала світу низку героїв війни (від льотчика І. Кожедуба до «прапороносця» О. Береста).

- Українці зробили колосальний внесок у зміцнення обороноздатності СРСР.

- Українці воювали в арміях Західних країн антигітлерівської коаліції.

- Своїми жертвами і потенціалом Україна здобула почесне місце серед переможців гітлеризму, отримала суб'єктність на міжнародній арені, як «держава-засновниця» ООН [5].

Очевидно, що формування окресленої вище «українізованої візії» війни і постанови різних (більш чи менш віддалених від радянської) різновидів власної перехідної концепції історії Другої світової війни було необхідним явищем пострадянської доби (або, послуговуючись колоніальною термінологією, доби, коли Україна вже перестала бути російською «колонією», але залишалася російським «домініоном»). Проте нині (коли Україна намагається із «домініона» перетворитися на незалежну від колишньої російської метрополії державу) вона вже не може задовольнити суспільного запиту, не дає відповіді на низку гострих питань, не дозволяє повноцінно пояснити деякі важливі події воєнного періоду, заважає вписати «українську Другу світову війну» в глобальний історичний процес.

Які найслабші місця пануючої в Україні пострадянської концепції історії Другої світової війни? По-перше, традиція вивчення Другої світової війни без «прив'язки» її до Першої світової війни, міжвоєнного періоду, «холодної війни» і сучасних геополітичних потрясінь у світі. Українська історіографія, здебільшого, виокремлює Другу світову війну, як хронологічно герметичне явище із відвертим територіальним акцентом на події, що мали місце на Східному фронті. По-друге, сучасна концепція абсолютизує зло нацизму і має схильність «поблажливо» ставитися до зла більшовизму. По-третє, вона мало уваги приділяє місцю «української проблеми» в світі у контексті моделювання різних систем світового порядку основними геополітичними гравцями. По-четверте, вона не дозволяє повноцінно зрозуміти імперіалістичну суть Другої світової війни. По-п'яте, вона «приглушує» український визвольний рух, зводячи його лише до одного з різновидів опору нацистам, а не до «третього» шляху, запропонованого в якості альтернативи підневільному існуванню в межах чужих імперських проєктів. По-шосте, вона не пояснює чому після «визволення»/«звільнення» Україна не отримала «волі». По-сьоме, концепція абсолютизує роль українців у знищенні нацизму (певним чином підмінюючи колишні уявлення про роль СРСР у перемозі над гітлерівською Німеччиною). По-восьме, «суб'єктність» УРСР на міжнародній арені є сильно перебільшеною і сучасні уявлення про неї (вишпекані українською пострадянською історіографією) не відповідають реальним впливам «уересерівської» дипломатії. По-дев'яте, існуюча схема не дає відповіді на питання, як українському суспільству нині сприймати останню світову війну.

Жодним чином не претендуючи на абсолютну вичерпність і правоту, ризикнемо запропонувати власні міркування з приводу того на яких підвалинах слід сперти нову концепцію історії України періоду Другої світової війни.

Радянська історіографія окреслювала Першу світову як війну імперіалістичну, Друга світова війна (до 22 червня 1941 р.) також характеризувалася в радянському публічному просторі, як «Друга імперіалістична війна». Проте, після німецького вторгнення, ситуація різко змінилася і війна в устах радянських пропагандистів перетворилася на «Вітчизняну». Насправді, на наш погляд, весь історичний процес від початку ХХ ст. і до нині слід розглядати як масштабну боротьбу за контроль над ресурсами, територіями та людьми. Ця боротьба велася (і продовжує вестися) шляхом проведення локальних, світових, «холодних» війн, котрі доповнюють і продовжують одна одну. Великі геополітичні гравці «загортають» власні імперіалістичні інтереси в різноманітні ідеологічні «обгортки»: боротьби за «справедливий» перерозподіл колоній, «захисту» одновірців, «захисту» демократії і свободи, здобуття «життєвого простору», «світової комуністичної революції», захисту «єдинокровних братів», реалізації «права німців на самовизначення», відновлення «історичних кордонів», усунення «загрози Ленінграду/Одесі», звільнення з «ярма панів/бояр/капіталістів», «братньої

допомоги країнам Третього світу», «інтернаціонального обов'язку», «захисту» прав людини, обстоювання «російського світу» тощо. Насправді, послуговуючись кулінарною термінологією, ідеологія в цих війнах є нічим іншим як «приправою», а імперіалістичний інтерес – основним інгредієнтом.

Як, у такому разі, сучасним українським історикам слід розглядати Другу світову війну та визначати місце в ній України? Гадаємо, що найкраще погодитися з панівною у західній історіографії тезою про те, що Друга світова війна стала логічним продовженням Першої світової війни, котра не розв'язала (а в багатьох випадках лише ускладнила) суперечки між основними імперіями та їхніми союзниками. Під час створення синтетичних праць з історії України періоду Другої світової війни (як і у випадках з Першою світовою війною) цілком виправданим є аналіз імперських і великодержавних проектів усіх світових потуг (від планів збереження колоніальних імперій, до будівництва нових імперій в ідеологічній обгортці «життєвого простору», «захисту Азії від європейців» або «світової революції»). Наступним кроком має стати розгляд історії «українського питання» у політиці європейських держав у міжвоєнний період та напередодні глобального зіткнення. Таким чином, можна буде розкрити місце України в німецько-нацистському імперському проекті «нової Європи» (в різних його варіаціях), російсько-більшовицькому імперському проекті «світової комуністичної федерації», у великодержавних проектах Польщі, Угорщини та Румунії.

Можна заперечити твердження про «імперіалістичність» Другої світової війни, вказуючи на Атлантичну хартію з її духом боротьби «за право всіх народів обирати форму врядування, за якою вони житимуть». Проте, слід пам'ятати, що самі «батьки» хартії – президент США і прем'єр-міністр Великої Британії – ставились до реалізації її пунктів дуже вибірково. Упродовж війни, вони самі абсолютно нівелювали декларовані ними ж права, обмеживши їх до боротьби за свободу тільки тих народів, які були під окупацією Німеччини, Італії або Японії (та й то лише у випадках, якщо на панування над цими народами не претендувала Британська імперія або Радянський Союз) [6].

Нині, західна історіографія, поступово відходить від спрощеного варіанту розуміння Другої світової війни, як боротьби «добра проти зла». Власне присутність у коаліції борців з нацизмом Радянського Союзу, ставить під питання «моральність» усього процесу. Л. Різ пише з цього приводу: «Очевидно, нацизм був аморальним... Отже, будь-яка війна, яку вели західні демократії з метою знищення цього лиха, в основі своїй мусить бути моральною... Проблема починається тоді, коли ми додаємо до цієї суміші Радянський Союз... Західні держави хотіли перемогти у війні, заплативши якомога меншу ціну, і, маючи перед собою таку мету, вони, перефразовуючи Черчилля, вступили в союз з Дияволом... Головний популярний міф довкола цієї війни – це свого роду голлівудський варіант історії. Проста історія про союз

добрих людей, які воювали проти союзу поганих людей. Це надзвичайно утішливий спосіб оцінювати минуле, і шкода розлучитися з ним. Але ми мусимо з ним розлучитися» [7, с. 395-396].

Тобто, західні наддержави, які намагалися утримати існуючий у світі після Першої світової війни «статус кво», користалися послугами злочинної, імперської за своєю сутністю, комуністичної наддержави у боротьбі з імперськими амбіціями Німеччини, Японії та Італії. Великі геополітичні гравці, у гонитві за своїми імперіалістичними інтересами, доволі легко жертвували великодержавними амбіціями «малих хижаків» і цілковито ігнорували будь-які національні інтереси недержавних народів Східної Європи, Африки чи Азії. На жаль, Україна (попри її позірну міжнародну суб'єктність) упродовж всієї війни не набула не лише статусу «геополітичної фігури», але навіть не стала «геополітичною шахівницею», перебуваючи в ролі «столика» для розташування останньої.

Йдучи «нога в ногу» зі світовою історіографією Другої світової війни, українській історичній науці теж слід цілком відкинути старі матриці та кліше в оцінках свого воєнного минулого. Необхідно позбавитися уявлень про нашу участь у війні на стороні «сил добра». Антигітлерівська коаліція не складалася з «ангелів», а, тим більше, на таку роль не підходив сталінський СРСР. Те, що волею долі більшість українців опинилися в лавах Червоної армії, котра між 1941-1945 рр. воювала з вермахтом, не надає нам якогось особливого статусу в світі. Слід визнати, що наші предки у своїй абсолютній більшості (як і в багатьох попередніх війнах) віддавали життя та здоров'я за імперіалістичні інтереси Росії (Німеччини, Угорщини, Румунії, Польщі, Британії чи США). Ми не повинні ні героїзувати, ні демонізувати українців-червоноармійців, а ставитися нині до них з такою ж стриманою нейтральністю, як українська історіографія ставиться до українців у російській імператорській армії часів Першої світової війни.

Слід наголосити на тому, що як і в роки Першої світової війни, коли за домінування над Україною змагалися дві великі імперіалістичні держави (Німеччина/Австрія та Росія), так і у 1939-1945 рр., Україна перебувала між «двома проваллями» російського і німецького імперіалістичного проєктів облаштування Європи. Як і у Першій, так і у Другій світовій війні, окремі українські землі були включені у великодержавні проєкти наших сусідів, а найголовніше – в обох випадках пропонувалася окрема «українська альтернатива».

Надзвичайно хибно позиціонувати український визвольний рух періоду Другої світової війни лише як один із «антигітлерівських рухів Опору». Таке розуміння сформувалося в українській пострадянській історіографії внаслідок «відрубного» розгляду історії Другої світової війни, ізольованого від передвоєнних і повоєнних подій. Симптоматичною для синтетичних досліджень історії України часів останньої світової війни, створених у 1990-х-

2000-х рр., стала «маргіналізація» визвольного руху, приховування його в блоці з перипетіями німецької окупації і радянським рухом Опору [8], подіями на Східному фронті [9, с. 301-312] або з іншими «гранями війни» [10, с. 386-429].

На жаль, нині ми ще не маємо жодного академічного дослідження, де поряд із розглядом радянсько-російського та нацистсько-німецького проектів для України, бойових дій, окупації тощо, було б подано повноцінну картину розгортання українського визвольного руху, як руху спрямованого не проти Німеччини, Польщі або СРСР, а на реалізацію права українського народу на самовизначення. Тільки демонструючи тяглість українського визвольного руху від Першої світової війни, через роки боротьби за державність і діяльності в міжвоєнний період, можна повноцінно розкрити суть «української альтернативи» нацистським чи більшовицьким імперським проектам.

Якщо в дослідженнях про Першу світову війну цілком нормальним явищем вважається спокійне представлення позицій українських політичних партій і груп щодо війни та воюючих країн, аналіз еволюції їхніх зовнішньополітичних уподобань під час війни, перехід до революційної боротьби тощо [11], то в аналогічних працях з історії Другої світової війни все зводиться до боротьби з німцями, поляками та радянською владою. Може скластися хибне враження про те, що, наприклад, Організація українських націоналістів або Українська повстанська армія створювалися заради боротьби з Німеччиною чи СРСР, або що саме «боротьба заради боротьби», а не досягнення незалежності, була їхньою метою.

Із хибних тверджень випливають і хибні висновки про те, що радянські партизани були більш ефективними в протистоянні німцям і їхнім союзникам, ніж упівців, що ОУН не мала чіткої негативної позиції щодо нацистів тощо. Насправді ж, якби пострадянська українська історіографія дивилася на діяльність ОУН і УПА в роки Другої світової війни, як на частину тривалого визвольного руху, який розпочався задовго до 1939 р. і не скінчився у 1945 р., то суспільству була б запропонована зрозуміла концепція, згідно з якою українські самостійницькі сили шукали закордонних союзників, інтенсифікували чи знижували боротьбу не в залежності від ситуації на фронтах світової війни, не через ідеологічні симпатії або антипатії, а виходячи лише з інтересу реалізації українського державницького проекту (як вони його розуміли в тих чи інших конкретних історичних обставинах).

Очевидно, слід визнати, що український визвольний рух у 1939-1945 рр. був набагато потужніший, чисельніший, структурованіший, організованіший, територіально розповсюдженіший, ніж українство аж до вибуху революції в лютому 1917 р. Тому помилковим, на нашу думку, є висновок про те, що «українська альтернатива» в роки Другої світової була від самого початку приречена на невдачу на тлі радянського і нацистського проектів. Цілком очевидно, що шанси українських партій розгорнути революцію або розпочати

державне будівництво у 1914 р. виглядали ще примарнішими, ніж аналогічні шанси ОУН у 1939 р., у 1941 р. чи у 1943 р.

Належно оцінюючи «самостійницький проект» для України, його, на наше переконання, слід розглядати окремим рівноцінним елементом історії «української» Другої світової війни на рівні з нацистським і радянським проектами, не «тулячи» до радянського партизанського руху чи перипетій німецької окупації.

Британський історик Грегор Даллас ввів до наукового обігу два незвичні для пострадянської людини словосполучення, що несподівано, але напрочуд влучно окреслювали результати Другої світової війни: «примарний мир» і «незавершена війна». Дослідник зізнався: «... мене лякала перспектива написання книги про Другу світову війну, особливо про її закінчення. Не було ні офіційного проголошення миру, ні мирної конференції, ні ключових договорів. Юридично війна завершилася серією угод та договорів у 1990 р., кульмінацією чого стала Конференція з безпеки та стабільності в Європі, під час якої тридцять дві європейські країни, включно зі Сполученими Штатами та Советським Союзом у процесі розпаду, підписали в Парижі, у листопаді того року, декларацію, яка свідчила, що вони «більше не вороги». Тогочасна преса оголосила, що під час триденного саміту «холодну війну було поховано назавжди»; однак, завдяки тому, що під час саміту офіційно було визнано об'єднання Німеччини, її кордони з Польщею по лінії Одра-Ниса та радикально зменшено загальноприйняті масштаби озброєння по всій Європі – цю подію можна вважати закінченням Другої світової війни, її «мирною конференцією» (...) Протягом того ж року припинив своє існування Советський Союз і Європа – Західна, Центральна та Східна – повернулися до свого життя» [12, с. XVI].

Для українського суспільства теза про «незавершеність» Другої світової війни має особливу цінність – з одного боку вона демонструє поступове розуміння західними інтелектуалами того, що на відміну від Франції чи Бельгії, Східній Європі 1944-1945 рр. принесли не свободу, а нове рабство та окупацію; з іншого – дозволяє реально оцінити факт продовження в Україні збройної боротьби за незалежність, яка тривала ще майже десятиліття. Тим більше прикро, що вона (ця теза) залишилася майже непоміченою вітчизняною пострадянською історіографією. Натомість, на Заході подібне розуміння результатів війни стає популярнішим. У «Вступі» до своєї «Другої світової війни за зачиненими дверима» Л. Різ твердить: «Якщо вірити, що закінчення війни передбачає прихід «свободи» до країн, які постраждали від нацистської окупації, то для мільйонів людей війна насправді не закінчилась, аж доки майже двадцять років тому не розвалилась комуністична система. Влітку 1945 р. для народів Польщі, балтійських та інших країн на сході Європи гніт одного тирана просто змінився гнітом іншого» [7, с. 5]. Західний світ поступово визнає, що заміна однієї тиранії на іншу не означає утвердження свободи, а тому будь-яка боротьба проти поневолювача (незважаючи на факт приналежності нового

окупанта до Антигітлерівської коаліції) отримує легітимність в очах цивілізованого світового співтовариства (що надзвичайно важливо в українському випадку).

«Визволення і поневолення...» так назвав епілог до однієї зі своїх останніх книжок польський дослідник П. Вечоркевіч, характеризуючи ситуацію Польщі після 1944-1945 рр. [13, s. 486]. Аналогічна формула цілком може підійти і для характеристики українських реалій того ж періоду. Подібно до поляків (тільки в більшому масштабі) українці за власною волею або за мобілізаційним примусом боролися з вермахтом під червоними прапорами, однак, при цьому в абсолютній більшості не мріяли про реставрацію сталінського режиму, про відновлення неподільної влади компартії, про терор органів держбезпеки, про депортації, про колгоспи, «трудоdni» і нові голодомори. Трагедією цілого покоління наших співвітчизників було те, що кремлівський режим зумів змобілізувати мільйони людей для власних імперіалістичних інтересів, прикриваючи їх гаслами боротьби за свободу та використовуючи їхню ненависть до гітлеризму.

Російсько-більшовицькі імперіалісти руками поляків поневолювали Польщу, руками білорусів – Білорусь, руками українців – Україну тощо. Використовуючи той факт, що велетенський регіон Центрально-Східної Європи (названий Т. Снайдером «кривавими землями» [14]) опинився між Сциллою і Харибдою нацизму та більшовизму, обидві імперії залучали до своїх злочинних планів мільйони людей з тих народів, з інтересами яких не мали щонайменшого наміру рахуватися. Ця вимушена колаборація стала «Голгофою» для всіх етносів на просторі від Балтики до Чорного моря.

У контексті написаного вище, слід розглянути ще одне принципове для української пострадянської історіографії Другої світової війни питання – як оцінювати повоєнний статус України? Як країни переможця, переможеної чи жертви? Зазвичай сучасні українські дослідники, доводячи тезу про Україну та українців, як «переможців» у Другій світовій війні, вказують на колосальну роль, яку відіграла економіка України, її людський ресурс у спільній перемозі «Об'єднаних націй» над нацизмом. Вони наголошують на тому, що, беручи активну участь у знищенні Третього Рейху, українці забезпечили собі шанс на «генетичне» виживання тощо [15]. Насправді, при ближчому розгляді, не складно помітити, що вказані твердження є модифікованими й «українізованими» версіями важливих тез радянської історіографії, котра стверджувала, ніби завдячуючи неймовірним людським жертвам та затраченому економічному ресурсу СРСР посідає особливе місце серед переможців («винісши на своїх плечах основний тягар війни»), що програна Німеччині війна означала б для народів Радянського Союзу фізичне знищення і, що тільки завдяки їхній єдності вони всі разом змогли перемогти, а, відтак, і вижити.

Апелюючи тезою про свій особливий внесок у «Перемогу над гітлеризмом» радянські вожді намагалися нівелювати відповідальність за союз із нацизмом напередодні та на початку війни. Якщо ж українське суспільство продовжуватиме користуватися аргументами про «великі жертви та економічну потугу», виставляючи Україну в ролі переможця, то воно повинне взяти на себе також і частину відповідальності за події 1939-1941 рр., в яких так само масштабно використовувався український людський і господарський потенціал. Інакше, ми потрапляємо до певної логічної пастки – мовляв, у подіях 1939-1941 рр., коли СРСР перебував на стороні гітлеризму ми, українці, участі не брали, бо не мали жодної суб'єктності; а після 1941 р. (коли нашою думкою також ніхто не цікавився) ми, раптом, стали «важливою складовою Об'єднаних націй».

Також, якщо сучасна Україна має намір користуватися «бонусами» від свого статусу «переможця», то слід поділяти зі сталінською державою і відповідальність за її злочини (окупація наприкінці війни держав Балтії, встановлення комуністичних режимів від Щеціна до Трієста, військові надуживання тощо).

Обґрунтовані сумніви викликає також твердження про те, що боротьбою з нацизмом і перемогою над ним українці забезпечили собі «фізичне виживання». Насправді, нацисти вбили за роки окупації не більше цивільних мешканців України, ніж більшовики за півроку геноцидного голоду у 1932-1933 рр. Тобто, виходить, що для того аби врятуватися від винищення гітлерівцями, слід було боротися за повернення під управління країни, яка вже мала на рахунку геноцид цивільного українського населення?

Не слід також забувати, що одразу ж після завершення бойових дій на фронтах Другої світової війни радянська влада вчинила ще один нищівний штучний голод в Україні, проводила масові депортації, переселення, «чистки» тощо. За таких умов доволі складно вести мову про шанс на «фізичне виживання». Різниця у ставленні нацистів і комуністів до українського населення була лише в тому, що перші мріяли спочатку вигубити чи депортувати на Схід його більшість, а меншість заставити працювати на себе в якості слухняних, зденаціоналізованих рабів. Натомість другі – знищували або виселяли на Схід меншість, а більшість підкорених і знеособлених колгоспних чи промислових «кріпаків» заставляли працювати на себе. На жаль, і одна, й друга стратегія в перспективі вказували на зникнення українців як окремого європейського народу. Відтак, перехід з-під влади одного «канібала» до іншого, навряд чи можна характеризувати, як «перемогу» і здобуття «права на фізичне виживання».

Нерідко адепти ідеї зарахування українців до нації-переможців у Другій світовій війні наголошують на тому, що Україна здобула територіальну цілісність, внаслідок встановлення її західних, північно- та південно-західних кордонів. Насправді ж усі твердження про «соборність», забезпечену

результатами війни, виглядають дещо лукаво. Так, на відміну від «переможця» Польщі, яка зменшилася після війни майже на 80 тис. квадратних кілометрів, підрадянська Україна територіально зросла. Однак, за її межами залишилися гігантські етнічні масиви зі стародавніми «руськими» містами: Берестям, Пінськом, Холмом, Ярославом, Перемишлем, Сяноком тощо. Водночас, Російська Федерація не тільки утримувала під своїм правлінням усі етнічні російські землі, але внаслідок війни «набула» шматки Фінляндії, Естонії, Латвії і, навіть, Східної Пруссії із Кенігсбергом. За такої «арифметики» не складно визначити, хто реально скористався перемогою над гітлерівською Німеччиною, а кого лише використали у власних геополітичних цілях.

Як бачимо, шати переможців надто вже «не пасують» для українських реалій Другої світової війни. Однак, до когорти «переможених» Україну чи українців також складно віднести, зважаючи на відсутність будь-яких (бодай формальних) союзницьких стосунків з Німеччиною (як, наприклад, в Угорщини чи Хорватії), втрату державності (як у Балтійських країнах) чи територій (як у Фінляндії).

Виникає запитання: чим слід вважати країну або народ, господарські і людські ресурси якого використовуються сусідами у власних стратегічних інтересах, а територія є об'єктом боротьби інших агресивних держав? Така країна і народ є... жертвою війни. Жертвою власної бездержавності, безсуб'єктності, жертвою історичних обставин. Левова частка страждань, які випали на долю української землі в Другій світовій війні, були наслідком відсутності повноцінної української держави, яка б могла захищати інтереси своїх громадян, самостійно вибудовувати власні зовнішньополітичні пріоритети тощо.

Підводячи підсумки, запропонуємо таку коротку схему української історії періоду Другої світової війни:

- остання світова війна була частиною глобальних історичних процесів, які передбачали боротьбу за ресурси, вона послідовно «вийшла» із Першої світової війни і «продовжилася» у «холодній війні»;

- війна носила типовий імперіалістичний характер. Для України вона була «чужою війною» під час якої велось небачене досі у світовій історії змагання за реалізацію різних глобальних і локальних імперських проєктів, що передбачали повне або часткове включення до їхньої орбіти українських земель і населення;

- два найпотужніші імперіалістичні проєкти, які конкурували за панування над Україною були проєкт гітлерівської «нової Європи» і сталінської «світової революції». Кожен з них мав ідейних прихильників та категоричних противників серед населення України;

- Друга світова війна стала періодом пікової активності українського визвольного руху, котрий пропонував власний проєкт для України – самостійну державність на всіх територіях, де переважав український етнос. Незважаючи

на масштабність і непогану організованість визвольного руху, він не отримав повноцінного історичного шансу на реалізацію свого задуму між 1939 і 1945 рр.;

- для України, як і для всієї Центрально-Східної Європи, Друга світова війна була «незавершеною війною», оскільки не принесла ні соціального, ні економічного, ні національного звільнення;

- бездержавний статус України перетворював її на жертву війни, виключаючи з кола переможців або переможених.

Список використаних джерел та літератури

1. Конисский Г. История Русов / Г. Конисский / Отв. ред. В.А. Замлинский. Репринт. изд. 1846 г. – К.: РИФ «Дзвін», 1991. – 257 с.
2. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії / А. Валіцький. – К.: Всесвіт, 1999. – 510 с.; Геллетлі Р. Ленін, Сталін і Гітлер: доба соціальних катастроф / Р. Геллетлі. – К.: Темпора, 2011. – 664 с.; Сервіс Р. Товариші. Комунізм: світова історія / Р. Сервіс. – К.: Темпора, 2012. – 615 с.
3. Фон Хаген М. Повертаючись до історії України / М. фон Хаген // Критика. – 2007. – Ч. 6.
4. Стецкевич В.В. Україна в роки війни: деякі історіографічні та антропоцентричні аспекти проблеми (тези) / В.В. Стецкевич // Осягнення історії. – Острог – Нью-Йорк, 1999. – С. 490-493; Стецкевич В.В. Історія України в роки війни 1941-1945 рр.: теоретичний контекст осмислення (деякі аспекти проблеми) / В.В. Стецкевич // Сторінки воєнної історії України. – 2002. – Вип. 6. – С. 25-31; Патриляк І.К., Боровик А.М. Україна в роки Другої світової війни. Спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, А.М. Боровик. – К.: Вид. ПП Лисенко М.М., 2010. – 590 с. – С. 10-20; Марущенко О. Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни О. Марущенко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Книга перша. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 83-142; Лисенко О. Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна / О. Лисенко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Книга перша. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 9-42.
5. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). Спроба сучасного концептуального бачення / М.В. Коваль. – К.: Вища школа, 1994. – 57 с.; Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) / М.В. Коваль. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.; Коваль М.В. Друга світова війна і Україна (1939-1945 рр.). Історіософські нотатки / М.В. Коваль. – К.: Інститут історії України, 1999. – 76 с.; Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертвність: українці на фронтах Другої світової війни / І.Т. Муковський, О.Є. Лисенко. – К.: «Книга Пам'яті України», 1996. – 568 с.; Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941-1945 / Голова ред. колегії І.О. Герасимов. – К.: «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.; Кучер В.І., Чернега П.М. Україна у Другій світовій війні (1939-1945): Посібник для вчителя / В.І. Кучер, П.М. Чернега. – К.: Генеза, 2004. – 272 с.; Патриляк І.К., Боровик А.М. Україна в роки Другої світової війни / І.К. Патриляк, А.М. Боровик. – К.: Вид. ПП Лисенко М.М., 2010. – 590 с.; Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. У двох книгах. – К.: Наукова думка, 2011.
6. Фенбі Д. Альянс. Розповідь про те, як Рузвельт, Сталін і Черчилль виграли одну війну і почали іншу / Д. Фенбі. – К.: Темпора, 2010. – 504 с.; Різ Л. Друга світова війна за зачиненими дверима. Сталін, нацисти і Захід / Л. Різ. – К.: Темпора, 2010. – 444 с.
7. Різ Л. Друга світова війна за зачиненими дверима. Сталін, нацисти і Захід / Л. Різ. – К.: Темпора, 2010. – 444 с.
8. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) / М.В. Коваль. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с. – С. 144-158; Кучер В.І., Чернега П.М.

- Україна у Другій світовій війні (1939-1945): Посібник для вчителя / В.І. Кучер, П.М. Чернега. – К.: Генеза, 2004. – 272 с. – С. 169-183.
9. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941-1945 / Голова ред. колегії І.О. Герасимов. – К.: «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
 10. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. У двох книгах. Книга друга. – К.: Наукова думка, 2011. – 942 с.
 11. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У двох книгах. Історичні нариси. – К.: ТОВ «КЛЮ», 2014; Литвин В.М. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна / В.М. Литвин. – К.: Наукова думка, 2014. – 452 с.
 12. Даллас Г. Примарний мир. 1945. Незавершена війна / Г Даллас. – К.: Темпора, 2012. – 770 с.
 13. Wiczorkiewicz P. Historia polityczna Polski. 1935-1945 / P. Wiczorkiewicz. – Warszawa, 2006. – 688 s.
 14. Снайдер Т. Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным / Т. Снайдер. – К.: Дуліби, 2015. – 584 с.
 15. Шаповал Ю. Друга світова війна: український контекст / Ю. Шаповал // Українська Друга світова. Матеріали міжнародної наукової конференції до 70-річчя перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. 5 травня 2015 року, м. Київ. – К., 2015. – С. 13-21; Лисенко О. 9 травня – День перемоги чи День пам'яті? / О. Лисенко // Українська Друга світова. Матеріали міжнародної наукової конференції до 70-річчя перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. 5 травня 2015 року, м. Київ. – К., 2015. – С. 22-31.

Патриляк И.К. Между двумя пропастями: Украина в годы Второй мировой войны.

В статье изложен концептуальный подход к пониманию истории Украины периода Второй мировой войны. Автор анализирует основные черты украинской постсоветской историографии Второй мировой войны, указывает на ее положительные и отрицательные черты, предлагает собственную схему истории Второй мировой войны в Украине. Она рассматривается автором как часть глобального исторического процесса, в ходе которого происходила борьба различных конкурентных империалистических проектов, целью которых было включение в свою орбиту украинских этнических территорий. Исследователь предлагает совершенно иначе рассматривать украинское освободительное движение периода мировой войны, представляя его не как часть антигитлеровского сопротивления, а как отдельную альтернативу развития для украинского народа на фоне конкурирующих империалистических проектов нацистской «новой Европы» и большевистской «мировой революции». Автор статьи характеризует Вторую мировую войну, как «незавершенную войну», которая не принесла Украине свободы, независимости или освобождения от тирании, а привела лишь к замене одного преступного режима другим. Определяя статус Украины во Второй мировой войне, исследователь отмечает, что Украина и украинский народ не могут позиционироваться ни как «победители», ни как «проигравшие», а лишь как жертвы войны.

Ключевые слова: Вторая мировая война, концепция, историография, мифы, империализм, украинское освободительное движение, нацизм, большевизм.

Patrylyak I. Between Two Abysses: Ukraine During the Second World War.

This article presents a conceptual approach to understanding the history of Ukraine during the Second World War. The author analyzes the main features of the post-Soviet Ukrainian historiography of the Second World War, indicates its positive and negative features, and offers his own scheme of the history of the Second World War in Ukraine. The researcher places the work within a global historical

process in which the struggle of various competing imperialist empires whose aims included the inclusion of Ukrainian ethnic territories within their own orbits. The author also offers quite a different view of the Ukrainian liberation movement during the Second World War, representing it not as part of an anti-Nazi resistance, but as a separate alternative development of the Ukrainian people against the backdrop of competing imperialist projects: the Nazi “New Europe” and the Bolshevik “world revolution”. The author describes the Second World War as an “unfinished war” that did not bring Ukraine freedom, independence and liberation from tyranny, but rather led to the replacement of one criminal regime with another. Determining the status of Ukraine during the Second World War, the author stresses that Ukraine and the Ukrainian people can’t be positioned as either “winners” or “losers”, but only as victims of the war.

Keywords: *World War II, the concept, historiography, myths, imperialism, Ukrainian liberation movement, Nazism, Bolshevism.*